

Van pacificatie naar polarisatie

Sociaal-culturele scheidslijnen en politiek in naoorlogs Nederland

WILLEM DE KOSTER, ROY KEMMERS, KJELL NOORDZIJ EN JEROEN VAN DER WAAL

Er is veel te doen om maatschappelijke polarisatie. Groepen burgers met botsende denkbeelden en opvattingen over bijvoorbeeld de Nederlandse politiek, migratie, de opvang van asielzoekers, *law and order*, en de rol van Nederland in de Europese Unie staan tegenover elkaar, vaak in verhitte debatten (Den Ridder et al. 2019). In Nederland gaat het daarbij tegenwoordig, net als in veel andere westerse landen, vooral om sociaal-culturele scheidslijnen. Wat in de Nederlandse context opvalt, is dat dit conflict zich tegenwoordig niet alleen afspeelt tussen burgers onderling, maar ook tussen groepen burgers en de politieke elite (Aaldering 2017; Schakel & Hakhverdian 2018). Wat behelst dit sociaal-culturele conflict precies, wie staan er tegenover elkaar, hoe heeft dat zich ontwikkeld, en wat is de rol van de politieke elite? In dit hoofdstuk beantwoorden we deze vragen vanuit een sociologisch perspectief. Dat is nodig vanwege de belangrijke rol die grote maatschappelijke transformaties hebben gespeeld en vanwege de duidelijke sociale patronen die aan het conflict ten grondslag liggen. Daarnaast staan we stil bij de rol die de sociologie heeft gespeeld bij het signaleren van veranderende maatschappelijke conflicten en de sociale scheidslijnen waarlangs deze optreden.

Naast het klassieke vraagstuk van economische herverdeling zijn er culturele thema's waarover burgers met elkaar van mening verschillen. Een sociaal-culturele scheidslijn is er altijd al geweest, maar deze is sinds de jaren zestig van karakter veranderd en meer op de voorgrond

komen te staan. De sterke secularisering, en daarmee de ontzuiling, die het Nederland van na de Tweede Wereldoorlog kenmerkt, is cruciaal om het veranderende culturele klimaat en de relevante culturele conflicten te begrijpen. De sociaal-culturele conflicten ten tijde van de verzuiling gingen vooral over door het christendom gethematiseerde morele vraagstukken rond leven, dood, genderverhoudingen en seksualiteit, en speelden zich grotendeels af tussen leden van de religieuze en niet-religieuze zuilen. Deze groepen hadden sterk botsende denkbeelden over fundamentele morele thema's. Waar protestanten en katholieken, vanwege door de Bijbel en religieuze voorgangers geïnspireerde ideeën, zich bijvoorbeeld doorgaans sterk tegen abortus, euthanasie en gelijke genderverhoudingen keerden, waren meer progressieve standpunten rond deze kwesties relatief populair onder hun seculiere tegenhangers.

Het sociaal-culturele conflict is radicaal van karakter veranderd

Gezien vanuit het heden is het opvallend dat het culturele conflict van toen vooral speelde tussen groepen burgers onderling, en niet tussen groepen burgers enerzijds en de politieke elite anderzijds. Dit tijdsgewricht wordt doorgaans gezien als een periode van betrekkelijke rust, wat sociaal wetenschappers toeschreven aan de verzuilde 'pacificatie-politiek' (Lijphart 1990 [1968]). Deze was erop gericht culturele conflicten in goede banen te leiden, enerzijds tussen verschillende religieuze denominaties, anderzijds tussen religieuzen in het algemeen en het seculiere deel van de bevolking. Katholieken en protestanten van verschillende denominaties werden daarbij in de politiek vertegenwoordigd door partijen met hun specifieke religieuze signatuur, en seculieren door sociaaldemocratische en liberale partijen.

Elk maatschappelijk segment zag daarbij zijn wereldbeeld vertegenwoordigd door een deel van de politieke elite. In tegenstelling tot het hedendaagse politieke domein, smoorden politieke elites conflicten door onderling overeenstemming te zoeken en de afstand tussen de zuilen te overbruggen, zonder hun achterbannen in het eigen gelijk te

bevestigen en geschilpunten uit te vergroten. Deze ooit voor Nederland kenmerkende rol van politieke elites in het accommoderen van conflicten tussen bevolkingsgroepen over morele thema's, contrasteert met hun rol in huidige culturele conflicten. Hoewel in het verzuilde Nederland weliswaar verschillende groepen burgers fundamenteel met elkaar van mening verschilden over voor hen bijzonder zwaarwegende kwesties, ging dat voor geen enkele groep samen met weerstand tegen een hen vertegenwoordigende elite of de politiek in het algemeen. Tegenwoordig zijn specifieke sociaal-culturele opvattingen echter nauw verknoopt met weerstand tegen elites in het algemeen en politieke elites in het bijzonder (Noordzij, Van der Waal & De Koster 2019).

Een cruciale factor daarbij is dat ook de aard van het culturele conflict radicaal is veranderd. Over vraagstukken als abortus, euthanasie, en de (gelijke) rechten van vrouwen en homoseksuelen bestaat inmiddels relatief grote maatschappelijke overeenstemming. Natuurlijk is er op dit vlak geen volledige maatschappelijke consensus en steken bij tijd en wijle specifieke twistpunten de kop op in het publieke debat, zoals over voltooid leven of genderneutrale toiletten. Maar als er iets wordt uitgezoomd, valt op dat Nederland waar het gaat om de tijdens de verzuiling zo betwiste vraagstukken tegenwoordig gekenmerkt wordt door een meer permissieve en tolerante cultuur dan menig ander land. Concreet betekent dit dat hedendaagse Nederlanders het, meer dan in andere landen en meer dan Nederlanders ten tijde van de verzuiling, eens zijn over bijvoorbeeld de gelijkwaardigheid van verschillende genders en dat zij vinden dat abortus en euthanasie mogelijk moet zijn voor wie dat wil.

Deze 'progressieve eensgezindheid', zoals Jan Willem Duyvendak (2004) het heeft genoemd, betekent echter niet dat iedereen vindt dat 'alles mag'. Het sociaal-culturele conflict is niet verdwenen, maar radicaal van karakter veranderd. Waar het verzuilde conflict draaide om een christelijk-seculiere tegenstelling over genderverhoudingen en medisch-ethische kwesties, gaat het culturele conflict de laatste decennia vooral over migratie, integratie, *law and order* en nationale soevereï-

niteit. Deze verandering in de focus van het sociaal-culturele conflict voltrok zich in het kielzog van grote maatschappelijke transformaties. Met het proces van secularisering zijn religieus geïnspireerde leidraden voor denken, voelen en handelen weggevallen, en hebben ook andere grote ideologieën aan betekenis ingeboet. Dat heeft ertoe geleid dat er meer ruimte kwam voor verschillende levensstijlen. Er ontstond een minder dwingende sociale orde en meer culturele diversiteit, waartoe mensen zichzelf moesten verhouden, zonder dat zij voor antwoorden konden terugvallen op de eens vanzelfsprekende 'grote verhalen' van de verzuiling. Sommigen omarmden deze culturele vrijheid en diversiteit, terwijl anderen zich ertegen verzetten (De Koster & Van der Waal 2006; Prieur & Savage 2013; Van der Waal & De Koster 2015).

Deze tegenstelling vormt de kern van een nieuw type sociaal-cultureel conflict. Een cruciale factor die de opkomst van dit conflict in de hand werkte, was toenemende etnische diversiteit. In dezelfde periode waarin de Nederlandse samenleving ontzuild raakte, is deze etnisch aanzienlijk diverser geworden, onder andere door de komst van gastarbeiders uit landen als Turkije en Marokko en daaropvolgende gezinshereniging, migratie vanwege de dekolonisatie van Suriname, en de vestiging van vluchtelingen uit oorlogsgebieden. Terwijl traditionele morele vraagstukken steeds minder omstreden raakten, is die toenemende etnische diversiteit juist steeds meer onderwerp van maatschappelijk en politiek debat geworden.

Ook dit nieuwe maatschappelijke conflict, dat draait om opvattingen over sociale orde en culturele diversiteit, kent duidelijke sociale bases: verschillende sociale groepen nemen gemiddeld genomen verschillende posities in. Waar de maatschappelijke scheidslijn tussen religieuzen en seculieren ten grondslag lag aan het conflict over morele kwesties, loopt het conflict over sociale orde en culturele diversiteit langs een andere sociale scheidslijn. Het patroon dat vele studies die werken met grootschalige vragenlijsten de afgelopen decennia zonder uitzondering hebben laten zien, is dat de waardering van een rigide sociale orde en culturele diversiteit sterk verschilt tussen burgers

met verschillende opleidingsniveaus (onder anderen Lipset 1960; Gabennesch 1972; Houtman 2003; Manevska 2014; Van der Waal & De Koster 2015).

De verschillende opvattingen van lager- en hogeropgeleiden

Meer precies gaat het dan om het sinds het beroemde onderzoek van de Amerikaanse socioloog Lipset in de jaren vijftig steeds opnieuw en in praktisch alle westerse landen aangetoonde patroon dat lageropgeleiden gemiddeld genomen meer dan hogeropgeleiden belang hechten aan een rigide sociaal-culturele orde, en dus een grotere afkeer hebben van culturele diversiteit (Lipset 1960). In de tijd van Lipset bestond de samenleving grotendeels uit lageropgeleiden, maar inmiddels vinden zij een minstens even grote groep hogeropgeleiden tegenover zich, die er een andere visie op sociale orde en culturele diversiteit op na houdt.

Het zogenoemde autoritarisme onder lageropgeleiden toont zich, afhankelijk van de maatschappelijke context, op verschillende manieren. Bijvoorbeeld in weerstand tegen hippies en Damslapers in de jaren zestig, de vestiging van Surinamers en Antillianen in de jaren tachtig en negentig en asielzoekers in de jaren negentig tot nu, of afkeer van burgers die Zwarte Piet problematiseren. Denk ook aan de omgang met normoverschrijdend gedrag, waar lageropgeleiden stevast meer harde maatregelen bepleiten: harder en langer straffen, een strikter gevangenisregime, minder rechten voor veroordeelden – iets wat zich regelmatig uit als een spraakmakend misdrijf of het tbs-regime centraal staat in publieke debatten. Voorts moet de grotere weerstand tegen de Europese Unie onder lageropgeleiden vooral worden begrepen als weerstand tegen culturele diversiteit en in hun ogen verwaterende nationale soevereiniteit. Ogenschijnlijk heel verschillende zaken, maar veel lageropgeleide burgers zien er ongewenste verstoringen in van de sociaal-culturele orde – in ieder geval veel meer en vaker dan menig hogeropgeleide burger.

Een in Nederland veelgenoemde verklaring voor de grotere weerstand tegen immigratie en culturele diversiteit onder lageropgeleiden is

de etnische competitietheorie. Het idee is dat verschillen in denkbeelden over immigratie en diversiteit tussen lager- en hogeropgeleiden te maken hebben met concurrentie om schaarse hulpbronnen, zoals inkomen uit arbeid of uitkeringen. Omdat immigranten relatief vaak lageropgeleid zijn, zouden met name lageropgeleide burgers in een gemondialiseerde samenleving met immigranten wedijveren om schaarse arbeidsplaatsen en woningen. Hierdoor zouden lageropgeleide burgers sterker geneigd zijn om negatieve denkbeelden over immigranten te ontwikkelen. Met deze theorie is echter moeilijk te begrijpen waarom lager- en hogeropgeleide burgers zich in tegengestelde kampen bevinden waar het gaat om andere aspecten van het hedendaagse sociaal-culturele conflict. Veel van die kwesties hebben immers niets te maken met economische concurrentie. Waarom zijn lageropgeleiden veel vaker dan hogeropgeleiden enthousiast over het hebben van een sterke leider in plaats van democratisch tot stand gekomen wetten? Waarom hebben zij een grotere voorkeur voor een autoritaire opvoedingsstijl? Waarom zijn zij vaker voorstanders van de doodstraf? Dat soort vragen kan de etnische competitietheorie niet beantwoorden.

Bovendien is er het laatste decennium een overweldigende hoeveelheid onderzoek gedaan dat laat zien dat de grotere weerstand tegen immigranten en etnische minderheden onder lageropgeleiden niet voortkomt uit hun zwakkere arbeidsmarktpositie (Hainmueller & Hopkins 2014), en dat verslechtingen in persoonlijke economische omstandigheden niet leiden tot een grotere afkeer van etnische minderheden (Hendriks, Lubbers & Scheepers 2022). Desondanks wordt er door duiders van conflicten rond culturele diversiteit keer op keer naar materialistische redeneringen gegrepen. Die standaardreflex heeft onderzoekers doen verzuchten dat er sprake is van een ‘zombietheorie’ (Hainmueller & Hopkins 2014, p. 241): onderzoeksuitkomsten hebben de etnische competitietheorie de doodsteek gegeven, maar haar koude lijk blijft desondanks rondwaren in publieke en wetenschappelijke debatten over de hedendaagse sociaal-culturele scheidslijn.

Verklaring voor de opleidingsbreuklijn

Over de vraag hoe de opleidingsbreuklijn in opvattingen over sociale orde en diversiteit dan wel moet worden begrepen, wordt nog volop gedebatteerd. Het is in ieder geval duidelijk dat socialisering in hogeropgeleide milieus, en in het hoger onderwijs zelf, een voorname rol speelt. Merk daarbij op dat een hoger opleidingsniveau en autoritarisme negatief samenhangen in liberale democratieën, terwijl dat verband zwakker of afwezig is in meer autoritaire regimes. En dat vooral hogeropgeleiden die een sociaalwetenschappelijke opleiding hebben gevolgd minder autoritair zijn dan zij die exacte of technische wetenschappen hebben gestudeerd. In het hoger onderwijs, en dan met name in sociale en geesteswetenschappen, staat namelijk het kritisch bevragen van sociale constructies centraal (Gabennesch 1972; Manevska 2014). Dat voedt de neiging om allerlei sociale praktijken en collectieven niet als vanzelfsprekend of ‘natuurlijk’ te beschouwen, maar als constructies die ook anders zouden kunnen zijn, wat in andere historische perioden en op andere plekken op de wereld ook daadwerkelijk het geval is. Dat gaat samen met een geringere afkeer of zelfs omarming van groepen die in culturele zin anders zijn; zij worden minder snel beschouwd als problematische verstoringen van de orde, waartegen hard moet worden opgetreden.

Dat opleidingsverschillen in opvattingen over sociale orde en culturele diversiteit zo sterk zijn, heeft ook te maken met steeds meer gescheiden socialiseringstrajecten. Sommige sociologen wijzen erop dat de omarming van culturele diversiteit inmiddels onderdeel is van het culturele repertoire waarmee hogeropgeleiden zich onderscheiden (Ollivier 2008; Williams 2017; Prieur & Savage 2013; vergelijk met Van der Waal 2022). Dat wordt niet alleen overgedragen van ouders op kinderen, maar is onderdeel van meer omvattende milieuspecifieke socialisatie. Hoger- en lageropgeleide burgers leven in toenemende mate in gescheiden werelden. Op de huwelijksmarkt, op de werkvloer, in de buurt en bij vrijetijdsbesteding is sprake van een aanzienlijke mate van segregatie op basis van opleidingsniveau. Mensen ontmoeten daardoor

relatief vaak mensen die ongeveer dezelfde kijk op de wereld hebben als zichzelf, wat de opleidingskloof rond het sociaal-culturele conflict over orde en diversiteit bestendigt.

Andere verhouding tot de politieke elite

In een tijd waarin het conflict over sociale orde en diversiteit centraal is komen te staan, is volgens velen het politieke debat aanzienlijk veranderd. Bovendien is de verhouding tussen burgers en de politieke elite veranderd. Hierbij gaat het niet alleen om gevoelens van anti-ELITISME en anti-institutionalisme, die gemiddeld genomen vaker voorkomen onder lageropgeleiden, maar ook om de vermeende rol van de politieke elite bij conflicten rond sociale orde en culturele diversiteit. Sinds de opkomst van Pim Fortuyn begin deze eeuw klinkt er kritiek dat politici van gevestigde partijen de weerstand tegen immigratie en culturele diversiteit onder grote delen van de bevolking hebben veronachtzaamd. Gevestigde politici van diverse pluimage geven de voorkeur aan een minder restrictief immigratie- en integratiebeleid dan een aanzienlijk deel van de bevolking, zo is het idee. Mede daardoor, zo stellen critici aan de rechterzijde van het actuele sociaal-culturele conflict, zijn het aantal immigranten en de culturele diversiteit in Nederland de laatste decennia sterker gegroeid dan door menig burger gewenst.

Ondanks of wellicht juist vanwege deze vermeende homogeniteit van de politieke elites, worden meningsverschillen door politici tegenwoordig sterker aangezet. Het conflict over sociale orde en diversiteit gaat dus samen met politieke elites die, in tegenstelling tot het conflict ten tijde van de verzuiling, meningsverschillen tussen burgers niet pacificeren, maar in belangrijke mate polariseren. Zo zijn Tweede Kamerleden niet langer duidelijke vertegenwoordigers van diverse maatschappelijke stromingen die gezamenlijk een mouw passen aan conflicten in de samenleving. Ze zoeken onderlinge verschillen vaak juist actief op, vergroten deze uit en gebruiken deze in het politieke debat.

Specifiek is de veranderende verhouding van veel burgers in Nederland met de politieke elite en de geringe aansluiting ervan bij de

politieke standpunten van lageropgeleiden, toe te schrijven aan de veranderende Nederlandse politieke context. Die wordt de laatste decennia door politicologen gekarakteriseerd als een ‘diploma-democratie’ (Bovens & Wille 2017). In politieke instituties van vandaag de dag maken hogeropgeleiden de dienst uit. Terwijl historisch achtergestelde groepen als mensen van kleur en vrouwen nog steeds ondervertegenwoordigd zijn maar hun achterstand wel enigszins lijken in te lopen, geldt dat niet voor lageropgeleiden. Hogeropgeleiden zijn sterk oververtegenwoordigd in de Tweede Kamer en de regering, waarschijnlijk gevoed door het idee dat zij competentere zouden zijn voor de vervulling van een politiek ambt. Bovendien zijn hogeropgeleiden ook veel vaker te vinden onder burgers die meedoen aan de politiek buiten verkiezingen en het bestuur om, zoals inspraakavonden en burgerinitiatieven.

Het duidelijkste gevolg van deze ongelijke participatie in de Nederlandse politiek is dat de standpunten van hogeropgeleiden meer weerklank vinden in het politieke domein. Onderzoek laat zien dat de opvattingen van hogeropgeleiden vaker overeenkomen met die van politieke vertegenwoordigers, terwijl lageropgeleiden – vooral op culturele thema’s – het minder vaak eens zijn met de besluiten of het dominante geluid in de politiek. De verhouding tussen de politieke elite en burgers is daarmee anders dan die ten tijde van de ‘pacificatie-politiek’. Waar uiteenlopende standpunten onder de bevolking tijdens de verzuiling duidelijke politieke vertegenwoordiging kenden, heeft een aanzienlijk maatschappelijk segment nu het idee dat zijn stem niet of onvoldoende wordt gehoord binnen formele politieke instituties.

Hoewel de notie van de ‘diploma-democratie’ oorspronkelijk is geformuleerd met het politieke domein in gedachten, is de getalsmatige en inhoudelijk sterke oververtegenwoordiging van hogeropgeleiden niet alleen daar te vinden, maar ook in de bredere formele institutionele orde. Rechtspraak, wetenschap, onderwijs, media en allerlei organisaties op het snijvlak daarvan gericht op voorlichting en gedragsverandering; net als in de gevestigde politiek maken hogeropgeleiden daar de dienst uit en zijn het hun preferenties die leidend zijn. Hier ligt ook

een voorname oorzaak voor het hedendaagse huwelijk tussen weerstand tegen immigratie en culturele diversiteit enerzijds en weerstand tegen elites in het algemeen en de politieke elite in het bijzonder. De relatief lage weerstand of zelfs omarming van immigratie en culturele diversiteit is een dominant geluid in de formele institutionele orde en gevestigde politiek, en de weerstand daartegen is vooral te vinden bij lageropgeleide burgers en de rechts-populistische partijen waartoe zij zich relatief vaak aangetrokken voelen.

Zo gezien, is het niet vreemd dat er populistische politiek opkwam in de Nederlandse gesecculariseerde en ontzuiilde samenleving. De problematisering van immigratie en culturele diversiteit, in combinatie met de *law and order*-agenda die Pim Fortuyn in niet mis te verstane taal over het voetlicht bracht, was de handschoen die een deel van de burgers naadloos paste en die volgens velen ontbrak in de Nederlandse politiek. Fortuyns karakterisering van een verweesde samenleving aan de hand van een elite van 'Ons Soort Mensen' die de 'islamisering' hebben toegelaten, echode in de standpunten van vele meer of minder succesvolle erfgenamen die het politieke toneel in de twee decennia erna beklommen. Beide polen van de polarisatie kregen een duidelijke politieke stem: door radicaal-rechts als cultuurrelativisten met een 'weg-met-ons-mentaliteit' gekenschetste politici enerzijds en door progressieve volksvertegenwoordigers als bekrompen of haatzaaiende volksmenners bestempelde politici anderzijds. Wilders en Pechtold voeren er naar verluidt jarenlang wel bij door hun eigen positie in tegenstelling tot de ander te definiëren. De intrede van populistten als Pim Fortuyn heeft de polarisatie daarmee zowel een uiting als extra brandstof gegeven.

Los van dit inhoudelijke conflict is het fenomeen van de 'diploma-democratie' op een andere manier van politieke betekenis. Een sociologische analyse maakt duidelijk dat de huidige samenstelling van de Nederlandse politiek, met haar oververtegenwoordiging van hogeropgeleiden, relevant is voor de manier waarop burgers naar de politiek kijken. Een sociologische blik leert ons namelijk dat burgers

politici niet alleen op rationalistische wijze evalueren aan de hand van de mate waarin hun eigen standpunten overeenkomsten vertonen met die van politici. Burgers hechten ook waarde aan raakvlakken in termen van levensstijlen (Noordzij, De Koster & Van der Waal 2021). Zij hebben meer vertrouwen in een politicus van wie zij het idee hebben dat deze kan invoelen wat er zich in hun leven afspeelt, die zich tot hen kan verhouden en met wie ze ervaringen delen. Doordat hogeropgeleiden de manieren van denken en doen, ofwel de norm, zijn gaan bepalen in het politieke domein en debat, ervaren lageropgeleiden dat er maar weinig mensen ‘zoals zij’ aanwezig zijn in de politiek. Lageropgeleiden groeien namelijk niet alleen vaker op in milieus waarin een rigide sociaal-culturele orde wordt omarmd; zij worden ook minder dan hogeropgeleiden van jongs af aan ingewijd in de leefwereld die dominant is in diverse instituties, waaronder de politiek. Dit betekent dat zij vaker dan hogeropgeleiden een mismatch ervaren tussen hun leefwereld en die van dominante instituties. Dat heeft gevolgen voor de mate waarin zij zich vertegenwoordigd zien op die plekken en de mate waarin zij ervaren dat hun stem ertoe doet.

Uiteraard was de Tweede Kamer ten tijde van de verzuiling zeker ook geen goede afspiegeling van de Nederlandse samenleving, maar de politieke elite stond juist door die verzuiling ontegenzeggelijk in nauw contact met de achterban en depolitiseerde het bestaande culturele conflict. Daarnaast verschillen lageropgeleide burgers van die tijd van lageropgeleide burgers van nu. Waar de eerste groep werd gekenmerkt door een zekere mate van acceptatie van hun lagere positie in het sociaal-maatschappelijk verkeer, is dit voor die laatste groep geen vanzelfsprekendheid meer en eisen veel lageropgeleiden in toenemende mate hun plek op.

Een sterkere sociologische stem

Alles overziend, blijkt het goed dat sociologen zich door de jaren heen hebben beziggehouden met de analyse van politieke scheidslijnen. Waar politicologen onder andere inzichtelijk maken hoe politieke instituties

functioneren en veranderen en wat politieke actoren doen en waarom, helpt een sociologische analyse om te doorgronden uit welke onderliggende maatschappelijke ontwikkelingen we politieke veranderingen kunnen begrijpen. Zo heeft de voorgaande sociologische analyse de omslag van pacificatie naar polarisatie inzichtelijk gemaakt, en laten wij zien dat het daarbij niet alleen gaat om representatie van standpunten, maar ook om representatie van levensstijlen (Noordzij et al. 2021).

Een sociologische analyse laat meer specifiek zien dat het onhoudbaar is om in navolging van de wereldberoemde politicoloog Ronald Inglehart (Inglehart et al. 2008) te beweren dat sociaal-culturele conflicten over verschillende thema's in essentie identiek zijn, of ze nu gaan over de wenselijkheid van etnische diversiteit of de acceptatie van homoseksualiteit. Er blijkt geen algemene breuk te bestaan tussen cultureel-conservatieve en cultureel-progressieve standpunten: een conflict over traditionele morele thema's als abortus, euthanasie en genderrollen is in een sterk gesecculariseerd land als Nederland grotendeels vervangen door een conflict over sociale orde en culturele diversiteit, waarbij het onder andere gaat over immigratie, *law and order* en de Europese Unie. Bovendien blijken bij het eerste conflict vooral religieuzen en niet-religieuzen te botsen, terwijl waar het gaat om sociale orde en diversiteit met name lager- en hogeropgeleiden tegenover elkaar staan. Dat autoritaire en ethnocentrische opvattingen met de opkomst van Pim Fortuyn politiek werden gearticuleerd ('Hij zei wat wij dachten', aldus veel burgers) en daarmee maatschappelijk zichtbaar werden, zorgde voor een schokgolf in de wereld van politiek en media. Dat sociologisch surveyonderzoek het bestaan van deze opvattingen onder niet-onaanzienlijke delen van de bevolking in navolging van Lipset al veel langer in het vizier had, onderstreept de waarde van de discipline.

Tegelijkertijd moeten we constateren dat sociologen tekort zijn geschoten waar het gaat om het delen van dat inzicht. Dat laatste is symptomatisch voor een bredere ondervertegenwoordiging van sociologen in het publieke debat. Tot op de dag van vandaag verzorgen politicologen en politiek journalisten de duiding van politieke gebeurtenissen en

ontwikkelingen in actualiteitenprogramma's en talkshows, en staan de psychologen voor de sociologen in de kaartenbakken bij vragen over maatschappelijke veranderingen. Een sterkere sociologische stem in het publieke forum – niet vermanend, maar analytisch – zou van grote waarde zijn voor het ontwikkelen van begrip van de sociale wereld waarin we leven.

Willem de Koster, Roy Kemmers, Kjell Noordzij en Jeroen van der Waal zijn verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Willem de Koster is hoogleraar Algemene Sociologie, in het bijzonder Cultuursociologie, aan de afdeling Bestuurskunde en Sociologie, waar Kjell Noordzij werkt als universitair docent Sociale Ongelijkheid en Jeroen van der Waal de leerstoel Stratificatiesociologie bekleedt. Roy Kemmers is senior lecturer aan het Erasmus University College.

Literatuur

- Aaldering, L. (2017). Political representation and educational attainment: Evidence from the Netherlands (1994-2010). *Political Studies*, 65(1), 4-23.
- Bovens, M. & Wille, A. (2017). *Diploma democracy. The rise of political meritocracy*. Oxford University Press.
- Duyvendak, J. W. (2004). *Een eensgezinde, vooruitstrevende natie. Over de mythe van 'de' individualisering en de toekomst van de Sociologie*. Vossiuspers UvA.
- Gabennesch, H. (1972). Authoritarianism as world view. *American Journal of Sociology*, 77(5), 857-875.
- Hainmueller, J. & Hopkins, D. J. (2014). Public Attitudes Toward Immigration. *Annual Review of Political Science*, 17(1), 225-249.
- Hendriks, I., Lubbers, M. & Scheepers, P. (2022). A Panel Study of Attitudes toward Ethnic Minorities and the Role of Changes in Individuals' Economic Situations. *International Journal of Public Opinion Research*, 34(1), edac003.

- Houtman, D. (2003). *Class and Politics in Contemporary Social Science: Marxism Lite and Its Blind Spot for Culture*. Aldine de Gruyter.
- Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C. & Welzel, C. (2008). Development, Freedom, and Rising Happiness: A Global Perspective (1981-2007). *Perspectives on Psychological Science*, 3(4), 264-285.
- Koster, W. de & Waal, J. van der (2006). Moreel conservatisme en autoritarisme theoretisch en methodisch ontward. *Mens en Maatschappij*, 81(2), 121-141.
- Lijphart, A. (1990 [1968]). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. 8e herz. dr. Becht.
- Lipset, S. M. (1960). *Political Man. The social basis of modern politics*. Doubleday.
- Manevska, K. (2014). *Beyond the ethnic divide. Towards a cultural sociological understanding of ethnocentrism*. Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Noordzij, K., Waal, J. van der & Koster, W. de (2019). The educational gradient in trust in politicians in the Netherlands: A status-based cultural conflict. *The Sociological Quarterly*, 60(3), 439-456.
- Noordzij, K., Koster, W. de & Waal, J. van der (2021). A revolt of the deplored? The role of perceived cultural distance in the educational gradient in anti-establishment politics. *British Journal of Sociology*, 72(5), 1448-1463.
- Ollivier, M. (2008). Modes of openness to cultural diversity: Humanist, populist, practical, and indifferent. *Poetics*, 36(2-3), 120-147.
- Prieur, A. & Savage, M. (2013). Emerging forms of cultural capital. *European Societies*, 15(2), 246-267.
- Ridder, J. den, Miltenburg, E., Huijnk, W. & Rijnbeek, S. van (2019). *Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2019-4*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schakel, W. & Hakhverdian, A. (2018). Ideological congruence and socio-economic inequality. *European Political Science Review*, 10(3), 441-465.
- Waal, J. van der (2022). *Over leven met een lage status*. Oratie. Erasmus Universiteit Rotterdam.

Waal, J. van der & Koster, W. de (2015). Why do the less educated oppose trade openness? A test of three explanations in the Netherlands. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 2(3-4), 313-344.

Williams, J. C. (2017). *White working class: Overcoming class cluelessness in America*. Harvard Business review Press.